

CAUSES OF FARMERS' INDEBTEDNESS AND MEASURES FOR SOLUTIONS

ORCID
Connecting Research
and Researchers

<https://orcid.org/0009-0007-3921-470X>

DR. NAGORAO KONDBAJI SORE

Associate Professor, Department of Economics,
Shri Babasaheb Deshmukh Parvekar Mahavidyalaya,
Pandharkawada, Distt. Yavatmal (M.S.)
drnksore@gmail.com

Received: 24.08.2024

Reviewed : 27.08.2024

Accepted: 30.08.2024

ABSTRACT

The agricultural sector in India is one of the primary occupations, with 70% of the population engaged in farming. However, uncertainties in agriculture and economic challenges create significant problems for farmers. The issue of indebtedness leads to farmer suicides, financial crises, and negative impacts on rural development. This research examines the primary causes of indebtedness, such as natural adversities, economic losses due to market-related problems, and social pressures. It also highlights solutions to these issues, including minimum support prices, debt waivers, technological assistance, and sustainable remedies. Strategic planning and efficient systems are essential to enhance the economic and social standard of living for farmers.

KEY WORDS: Indebtedness, agricultural crisis, minimum support price, technological advancement, rural development

कृषकांच्या कर्जबाजारीपणाचे कारणे आणि उपाययोजना सारांश

भारतातील कृषी क्षेत्र हे देशातील एक मुख्य व्यवसाय असून ७०% लोकसंख्या शेतीशी संबंधित आहे. मात्र, शेतीतील अनिश्चितता व आर्थिक आव्हाने शेतकऱ्यांसाठी गंभीर समस्या निर्माण करतात. कर्जबाजारीपणाच्या समस्येमुळे शेतकरी आत्महत्या, आर्थिक संकट, आणि ग्रामीण विकासावर नकारात्मक परिणाम होतो. या संशोधनात कर्जबाजारीपणाची मुख्य कारणे जसे की, नैसर्गिक अडचणी, बाजारपेठेतील समस्यांमुळे होणारी आर्थिक हानी, आणि सामाजिक दबाव यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. याचसोबत हमीभाव, कर्जमाफी, तांत्रिक मदत, आणि शाश्वत उपाय योजना यांसारख्या समस्यांवरील उपायांवर प्रकाश टाकण्यात आला आहे. शेतकऱ्यांचे आर्थिक व सामाजिक जीवनमान उंचावण्यासाठी धोरणात्मक योजना आणि सुसज्ज यंत्रणा आवश्यक आहे.

प्रस्तावना

भारत एक कृषिप्रधान देश आहे, जिथे अर्थव्यवस्थेचे उत्पन्न कृषी क्षेत्रातून येते. शेतीमध्ये काम करणाऱ्या लोकांचे प्रमाण जास्त असले तरी त्यांच्या अडचणींना अद्याप पुरेसा न्याय मिळालेला नाही. शेतकऱ्यांच्या कर्जबाजारीपणामुळे केवळ त्यांच्या वैयक्तिक जीवनावरच नाही, तर समाजाच्या स्थैर्यावरही परिणाम होतो.

भारताचा शेतकरी आजही अनेक संकटांचा सामना करत आहे. पर्जन्यमानातील अनिश्चितता, बाजारपेठेतील अस्थिरता, आणि आधुनिक तंत्रज्ञानाचा अभाव यामुळे शेती व्यवसाय नफ्यापेक्षा तोट्याचा अधिक होत आहे. यामुळे शेतकऱ्यांना वारंवार कर्ज घ्यावे लागते. परंतु, कर्जाच्या वाढत्या ओझ्यामुळे ते स्वतःच्या कुटुंबाचाही सांभाळ करू शकत नाहीत.

हा संशोधन लेख शेतकऱ्यांच्या कर्जबाजारीपणाची कारणे, त्याचे दुष्परिणाम, आणि त्यावरील शाश्वत उपाययोजना यांचा अभ्यास करून त्यावर प्रगतीशील उपाय शोधण्याचा प्रयत्न करतो.

कर्जबाजारीपणाची कारणे

1. नैसर्गिक कारणे

पर्जन्यमानातील अनिश्चितता

भारताची कृषी व्यवस्था पर्जन्यावर अवलंबून आहे. अनियमित पाऊस, अतिवृष्टी, दुष्काळ किंवा पाण्याची कमतरता यामुळे पिकांचे नुकसान होते. शेतकऱ्यांचे पिकांवर संपूर्ण आर्थिक अवलंबित्व असल्यामुळे पिकांचे नुकसान म्हणजे त्यांचे मोठे आर्थिक नुकसान होय. अनेकदा कमी पाऊस किंवा अवेळी पाऊस यामुळे पिकांचे उत्पादन कमी होते, ज्यामुळे उत्पन्न घटते. काही ठिकाणी पूर आल्याने पिके वाया जातात. शेतकऱ्यांसाठी पिकांच्या नुकसानीसाठी कोणत्याही प्रकारचे हमी संरक्षण नसल्यामुळे त्यांना आर्थिक संकटांना सामोरे जावे लागते.

हवामान बदलाचा परिणाम

गेल्या काही वर्षांपासून हवामान बदलामुळे शेतीला मोठा फटका बसत आहे. हवामान बदलामुळे कीड, रोगराई वाढणे, आणि उत्पादन घटणे ही समस्याही दिसून येते. अशा परिस्थितीत, शेतकऱ्यांना पूर्वी घेतलेल्या कर्जाची परतफेड करणे कठीण होते. नैसर्गिक आपत्ती आणि हवामान बदलाचा परिणाम कृषी उत्पादनांवर थेट होतो, त्यामुळे शेतकऱ्यांच्या कर्जबाजारीपणाचे प्रमाण वाढते.

2. आर्थिक कारणे

अल्पभूधारकता

भारतीय शेतकऱ्यांपैकी बहुतांश शेतकरी अल्पभूधारक आहेत, ज्यांच्या ताब्यातील जमिनीचे क्षेत्रफळ २ हेक्टरपेक्षा कमी आहे. अशा लहान भूधारक शेतकऱ्यांना शेतीतून पुरेसे उत्पन्न मिळत नाही. छोट्या जमिनीमुळे उत्पादनावर मर्यादा येते, आणि खर्चाच्या तुलनेत नफा कमी मिळतो.

उत्पादन खर्चाचा भार

शेतीसाठी लागणाऱ्या बियाणे, खते, कीटकनाशके, आणि शेतीसाठी लागणारी यंत्रसामग्री यांची किंमत झपाट्याने वाढत आहे. उच्च उत्पादन खर्चामुळे शेती नफ्यात राहणे कठीण होते. अशा स्थितीत शेतकऱ्यांना कर्ज घेण्याशिवाय पर्याय उरत नाही. मात्र, पिकांवर लाभ मिळाला नाही तर कर्जाची परतफेड होणे अशक्य होते.

बाजारपेठेतील समस्या

शेतमालासाठी हमीभावाचा अभाव ही एक गंभीर समस्या आहे. शेतकऱ्यांना बाजारपेठेत योग्य दर न मिळाल्यास ते

तोट्यात जातात. शिवाय दलाल आणि व्यापाऱ्यांचे शोषण शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात आणखी कपात करते.

3. सामाजिक कारणे

आरोग्य आणि शिक्षण खर्च

शेतकऱ्यांना केवळ शेतीसाठी नव्हे, तर त्यांच्या कुटुंबाच्या आरोग्य आणि शिक्षणासाठीही कर्ज घ्यावे लागते. शिक्षणाचे वाढते शुल्क आणि आरोग्य सेवांचा खर्च यामुळे आर्थिक बोजा वाढतो.

सामाजिक दबाव

शेतकऱ्यांना लग्न, सण, आणि धार्मिक कार्यांवर खर्च करावा लागतो. अशा खर्चांमुळे आर्थिक दडपण येते, आणि शेतकरी कर्ज घेण्यास भाग पाडले जातात. हे कर्ज शेतीमधून मिळणाऱ्या उत्पन्नातून फेडता न आल्यास कर्जबाजारीपणाचे संकट अधिक गडद होते.

4. तांत्रिक कारणे

तंत्रज्ञानाचा अभाव

भारतीय शेती आजही पारंपरिक पद्धतीवर आधारित आहे. अद्ययावत तंत्रज्ञानाचा अभाव असल्यामुळे उत्पादन क्षमता कमी होते. परिणामी, खर्चात वाढ आणि नफ्यात घट होते.

पिक विम्याचा अभाव

पिकांच्या नुकसानीसाठी योग्य विमा योजना उपलब्ध नसल्यामुळे शेतकऱ्यांना आर्थिक संकटाचा सामना करावा लागतो. विमा नसल्याने नुकसान भरून निघत नाही, ज्यामुळे कर्जाचा भार वाढतो.

कर्जबाजारीपणाचे परिणाम

कर्जबाजारीपणामुळे शेतकऱ्यांवर आणि त्यांच्या कुटुंबीयांवर होणारा परिणाम केवळ आर्थिकच नसतो, तर तो सामाजिक आणि मानसिकदृष्ट्याही गंभीर असतो.

1. आत्महत्येचे वाढते प्रमाण

कर्जाचा भार आणि तो फेडण्याची असमर्थता यामुळे शेतकऱ्यांवर मानसिक ताण येतो. कर्जाची परतफेड न करू शकल्याने कर्जदात्यांचा दबाव, घरच्यांचा ताण, आणि समाजाकडून होणारी निंदा यामुळे काही शेतकरी आत्महत्येस प्रवृत्त होतात. विशेषतः महाराष्ट्र, कर्नाटक, आणि तेलंगणा या राज्यांमध्ये आत्महत्येचे प्रमाण अधिक आहे.

2. उत्पादन घट

शेतकऱ्यांकडे संसाधनांची कमतरता असल्याने शेतीवर खर्च करण्यासाठी आवश्यक भांडवल उरत नाही. परिणामी, उत्पादन प्रक्रियेत अडथळे येतात, ज्यामुळे पिकांची गुणवत्ता आणि उत्पादन दोन्ही कमी होते. कमी उत्पादनामुळे बाजारात स्पर्धा करण्याची क्षमता कमी होते.

3. ग्रामीण अर्थव्यवस्थेची अस्थिरता

ग्रामीण अर्थव्यवस्था शेतकऱ्यांवर आधारित आहे. शेतकऱ्यांकडे पैसा नसल्याने त्यांची क्रयशक्ती घटते, ज्याचा परिणाम स्थानिक व्यापारावर आणि ग्रामीण विकासावर होतो. कर्जबाजारीपणामुळे ग्रामीण भागात दारिद्र्याचे प्रमाण वाढते.

4. शेती व्यवसायावर परिणाम

कर्जबाजारीपणामुळे अनेक शेतकरी शेती व्यवसाय सोडून देतात. ते शहरांकडे स्थलांतर करून मजुरी किंवा लहान-मोठ्या नोकऱ्यांकडे वळतात. यामुळे शेती व्यवसायाचा ऱ्हास होतो, आणि अन्नसुरक्षेवर गंभीर परिणाम होतो.

उपाययोजना

शेतकऱ्यांच्या कर्जबाजारीपणावर तोडगा काढण्यासाठी सरकार, समाज, आणि शेतकरी यांच्यात समन्वय असलेली उपाययोजना राबवावी लागेल.

1. आर्थिक उपाययोजना

हमीभाव निश्चिती

शेतकऱ्यांच्या पिकांसाठी किमान हमीभाव निश्चित करणे आवश्यक आहे. हमीभावामुळे शेतकऱ्यांना त्यांच्या उत्पादनासाठी योग्य दर मिळतो. यामुळे दलाल आणि व्यापाऱ्यांच्या शोषणापासून बचाव होतो. शिवाय, हमीभावामुळे शेतीतून आर्थिक स्थैर्य येते.

कमी व्याजदराने कर्ज

शेतकऱ्यांसाठी शून्य किंवा अत्यंत कमी व्याजदरावर कर्ज उपलब्ध करून देणे गरजेचे आहे. तसेच, कर्जफेडीचे सुलभ पर्याय उपलब्ध करून देणेही तितकेच महत्वाचे आहे. यामुळे कर्ज परतफेडीचा बोझ कमी होतो.

कर्जमाफी योजना

कर्जबाजारीपणामुळे अडचणीत आलेल्या शेतकऱ्यांसाठी कर्जमाफी योजना राबवावी. मात्र, ही योजना फक्त गरजूंना

मिळावी, आणि तिचा गैरफायदा टाळण्यासाठी योग्य पडताळणी प्रक्रिया ठेवावी.

2. तांत्रिक उपाययोजना

आधुनिक तंत्रज्ञानाचा प्रसार

शेतकऱ्यांना आधुनिक शेती उपकरणे आणि वैज्ञानिक पद्धतींचे प्रशिक्षण दिले पाहिजे. या पद्धतींमुळे उत्पादन क्षमता वाढेल, आणि उत्पादन खर्च कमी होईल.

पिक विमा योजना

शेतकऱ्यांना पिकांच्या नुकसानीसाठी किफायतशीर विमा योजना उपलब्ध करून द्यावी. विमा योजनेमुळे शेतकऱ्यांना नैसर्गिक आपत्तीमुळे होणाऱ्या नुकसानीतून काही प्रमाणात दिलासा मिळू शकतो.

3. नैसर्गिक संसाधन व्यवस्थापन

जलसंधारण प्रकल्प

पर्जन्यावर अवलंबून न राहता जलसंधारणाच्या उपाययोजना राबवाव्या. पाण्याच्या योग्य व्यवस्थापनामुळे शेतीला वर्षभर पाणीपुरवठा होऊ शकतो.

हवामान आधारित सूचना

हवामान अंदाज प्रणालीच्या मदतीने शेतकऱ्यांना पिकांचे व्यवस्थापन करण्यासाठी योग्य वेळेवर सूचना द्याव्यात. यामुळे उत्पादन घट होण्याची शक्यता कमी होईल.

4. सामाजिक उपाययोजना

खर्च नियोजन

शेतकऱ्यांना अनावश्यक खर्च टाळण्यासाठी आर्थिक साक्षरता दिली पाहिजे. लग्न, सण, आणि धार्मिक कार्यांसाठी होणारा अतिरिक्त खर्च कमी करण्यासाठी जनजागृती अभियान राबवावे.

मोफत आरोग्य व शिक्षण सेवा

शेतकऱ्यांच्या कुटुंबासाठी मोफत किंवा सवलतीच्या दरात आरोग्य आणि शिक्षण सुविधा उपलब्ध करून दिल्यास त्यांचा आर्थिक भार कमी होईल.

Conclusion

शेतकऱ्यांचे कर्जबाजारीपण हा केवळ आर्थिक मुद्दा नसून सामाजिक आणि राष्ट्रीय समस्या आहे. शेतकऱ्यांच्या समस्यांचे समाधान शाश्वत विकासासाठी अत्यावश्यक आहे. शाश्वत कृषी धोरणे, आधुनिक तंत्रज्ञानाचा उपयोग, आणि प्रभावी सरकारी योजना राबवून शेतकऱ्यांचे

जीवनमान उंचावता येईल. शेती क्षेत्राला प्रोत्साहन देणे
हीच भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या समृद्धीची गुरुकिल्ली आहे.

संदर्भ

1. देशमुख, न. (२०१५). शेती आणि शेतकरी. पुणे: सृजन प्रकाशन.
2. भोसले, एस. (२०१८). भारतीय शेतीतील समस्या आणि उपाय. मुंबई: नवचैतन्य प्रकाशन.
3. कुलकर्णी, आर. (२०१६). कृषी विकास आणि धोरणे. औरंगाबाद: जय भारत प्रकाशन.
4. जाधव, व्ही. (२०२०). कर्जबाजारी शेतकरी: कारणे आणि परिणाम. नाशिक: यशश्री प्रकाशन.
5. सावंत, डी. (२०१९). ग्रामीण अर्थव्यवस्था आणि शेतकरी जीवन. कोल्हापूर: उत्कर्ष प्रकाशन.
6. पाटील, एम. (२०२१). कृषी संकटे आणि शाश्वत शेती. सोलापूर: आधुनिक विचार प्रकाशन.
7. शिंदे, आर. (२०१७). शेतीतील तांत्रिक प्रगती आणि आव्हाने. नागपूर: स्वराज्य प्रकाशन.
8. Ministry of Agriculture and Farmers Welfare, Government of India.
9. Reports by NABARD on Farmer Indebtedness.
10. Journals and articles from "Economic and Political Weekly."